Уздовж сухого, безкінечного, порослого колючим кущовинням плато марудно плентала так само безкінечна череда знеможених людей — старих, малих, жінок і чоловіків. Тут же ішли також навантажені жебрацьким скарбом худющі мули, декілька корів, пообіч, висолопивши язики, брели втомлені пси. Пси давно вже не брехали, худоба не ревла, люди майже не розмовляли між собою — настільки всіх пронизала знемога, спека і втома від цієї безкінечної ходи. Плем'я йшло вже котрий день, місяць, а може, й рік. Його вів проводир — сухий сивобородий стариган ь, який з довгим посохом у жилавій руці понуро брів і брів попереду. Очі його майже увесь час були заплющені, шлях він намацував загрубілими босими ногами. Він ніколи не озирався назад, на живу череду свого племені, бо знав: доки йде він, ітимуть і всі інші. Проводир же йшов тільки прямо, зрідка обминаючи колючі чагарі, велетенські й менші кактуси, розкидані тут і там по цьому сухому, всипаному гострими кам'яними скалками узвишші. Шлях-напрямок проводир визначав уночі по зірці Сіріус, від якої брав на шість п'ядей праворуч і туди прямував. Так йому було заповідано попередником-проводирем, який нещодавно сконав на довгому шляху і перед смертю призначив керувати його. Річ у тім, що плем'я шукало втрачену іще невідь-коли батьківщину. Без батьківщини жити було неможливо.

Шлях був справді важкий — сухий, кам'янистий і безводний. Але та місцина, звідки плем'я вийшло кілька місяців тому, була ще гіршою. То було безкінечне багнисте болото, яке кишіло огидними істотами — сколопендрами, жабами і п'явками — і не давало жодного харчу. До всього, той край мав ще й дуже нездоровий клімат, від якого почалася між людьми лихоманка, що знищила половину племені. Особливо помирали діти. А без дітей — яке ж майбутнє у племені? Збагнувши, що так вони невдовзі усі перемруть, люди рушили подалі від того проклятого місця.

Болотяний край залишився далеко позаду, декотрі з людей вже й забули про нього. Але й ті місця, які плем'я досі бачило на своєму шляху, були не ліпшими. Ні трави, ні води, одні лиш колючки та каміння. І

нестерпна спека. Часом поміж людей чулися скарги й нарікання: мовляв, треба перепочити, не йти далі, може навіть повернутися назад. Декотрі почали говорити, що позаду було краще, принаймні, там була вода, хоча й болотяна, але доволі. Якось увечері, коли спинилися на нічліг і стало трохи прохолодніше в повітрі, саме так сказав проводиреві одноокий Кірх, старійшина невеликого роду товстих, що з давніх-давен входив до племені. Проводир, який уже ледве бачив удень, бо з часом усе більше сліпнув, сказав, що коли стемніє і проступлять зорі у небі, він подивиться на їхнє миготіння й оголосить своє рішення. Опівночі він оповістив, що Кірх потрапив під вплив злих духів, і коли він хоче погубити свій рід, то може повертатися. Кірх не хотів губити роду, тож далі мовчки пішов з усіма.

Плем'я знову ішло-волоклося наперед визначеним маршрутом — на шість п'ядей від Сиріуса, як і заповідали предки.

Мало-помалу кам'яне плато стало поступатися місцем рівнішій землі — без колючок і кактусів. Іти стало начебто легше. Та невдовзі під ногами й навколо стало більшати піску. Спершу в ньому загрузали ступні, а потім де-не-де навколо почались піщані пагорби, дюни-бархани — голі, без травинки й навіть без колючок. Плем'я втрапило в зону пустелі. Води не було ніде, сонце палило увесь день, до самого заходу. Люди й худоба були змушені то видряпуватись на крутобокі бархани, то скочуватися з них, що знесилювало остаточно. Напевно, можна було б іти поміж барханами, але тоді з'являлася небезпека згубити визначений уночі напрямок, а проводир дуже не хотів цього. Тут, у пустелі, він особливо строго тримався визначеного предками маршруту. Кілька мулів здохли по дорозі, їх швидко засипав пісок. Померло також чимало людей, особливо старих і малих; живі нічого не їли і страждали без води. Плем'я почувалось дуже невдоволеним, почалися розмови про те, що проводир уже остаточно осліп і явно веде не туди. Коли про це обурено висловився Кірх, наближені до проводиря задушили його. Тіло Кірха покинули у піску під барханом. Його рід, наляканий і притихлий, обрав нового старійшину, покірного й мовчазного. Про попереднього казали без обурення: ну навіщо було говорити вголос? Хіба хтось не

знає, що йдемо не туди, але ж інші мовчать! А цей ось виліз... Рід злочинного старійшини поставили останнім на шляху, і це був перший рід-ізгой зі статусом нижчого за інших.

Шлях тим часом робився усе гіршим. Почалися піщані бурі; вітер і пісок забивали дихання людям, мули не хотіли йти на бархани, і їх тягло по кілька чоловік на мотузках. Люди взагалі-то мовчали, проте наближені до проводиря також уже відчували невдоволення. Декотрі з них висловлювались відверто, що шлях їхній хибний, що цією дорогою вони нікуди не прийдуть. Тоді проводир і його помічники скарали на смерть іще шістьох чоловік з табору незадоволених. Плем'я продовжувало уперто лізти вперед. Різні сумніви й нарікання вважалися зрадницькими й відповідно каралися. Більшість племені вважала, що так і треба: зраду потрібно карати. Проводир часом цілісіньку ніч виміряв по мерехтінню зірок напрямок шляху, і щоразу виходило, що йдуть вони правильно.

І справді, потрохи стало наче вільніше, спекотний вітер ущух. Бархани зробилися нижчими і вже не струменіли піском. Але невдах спіткала нова біда — стало занадто холодно. Холоднеча почалася з ночі, а вдень уже нікуди було від неї подітися. Назустріч повіяв крижаний вітер, який холодив і пронизував обличчя й груди. Люди почали хворіти на застуду, особливо малеча. Теплого одягу вони не мали, бо ішли з півдня. Старійшини сподівалися, що це тимчасово, що скоро знову потепліє. Але час минав, а тепло не приходило, навпаки, робилося все холодніше. Люди почали з приємністю згадувати той час, коли було тепло й навіть спекотно. Спекота тепер видавалась куди приємнішою за холоднечу. Південні люди, вони не знали, що це надходила зима. Не знав того і проводир, який за це незнання поплатився життям.

Задушений своїм найближчим охоронцем, старий проводир залишився у степу, а той самий охоронець на ім'я Хірт оголосив себе проводирем. Назавтра він повідомив приголомшеному племені, що напрямок змінюється на протилежний. Плем'я повертається назад.

Ця звістка була сприйнята людьми з величезним ентузіазмом, багато хто з них почав пригадувати, як то добре було там, звідки вони прийшли. Хірта, шануючи за його розум і відвагу, вирішили всю дорогу нести на руках, аби тільки він правильно вказував шлях. Напрямок на кожен день він визначав, орієнтуючись не на Сіріус, як це робив його попередник, а згідно з новою революційно-народною методологією — за вітром. Вибирати шлях таким чином, щоб крижаний вітер на ту пору віяв людям у спину. Це дуже сподобалось усім подорожанам, змученим холоднечею. Тим більше, що покищо холодний вітер летів з півночі, і вони йшли знайомим шляхом на південь. їхній радості не було меж...

Правда, швидко з'ясувалося, що місцевість трохи відрізняється від попередньої, значить, плем'я трохи відхилилось убік. Почалася та сама пустеля, піски, от тільки стужа ніяк не минала. Люди знали, що десь має початися тепло, навіть спека. Проте спека не починалася. Йти ставало все важче, люди і худоба знемагали. Особливо коли почалися бархани. Знайшлись такі, котрі заходилися нарікати: не треба було повертатися. Краще б якось пристосуватися до холоднечі, може, викопати нори, як ховрахи. Новий проводир Хірт, мабуть, був розумніший за попереднього, він запровадив сувору відповідальність за недозволені розмови. Тому, хто висловлювався неправильно і тим дестабілізував громаду, відрізали язика. Без'язиких виганяли з череди племені поміж бархани, де вони хутко гинули в цілковитому мовчанні. їхніх рідних Хірт ставив у кінець череди, де вже назбирався добрий гурт ізгоїв. Жодних прав у порівнянні з іншими вони не мали. А от тих, які схвалювали політику Хірта, ставили ближче до проводиря, і вони склали його оточення, назване елітою. На задрість іншим, еліта мала чимало різних прав та привілеїв.

Плем'я ішло марудно й довго. Люди на тому шляху народжувались і помирали. А також вели боротьбу за жебрацьку їжу, ковток води і за владу — всередині родів, у щільних лавах еліти й навіть серед ізгоїв. У кожен час з'являлися нові герої, котрі робилися начальниками. їх, як і проводирів, узяли за звичай нести по шляху на ношах — кого день, кого тиждень, а кого й від повні до повні. Хірт — той узагалі ніколи не злазив з оздоблених гірляндами нош, звідки постійно віддавав розпорядження,

робив зауваження, стримано хвалив найкращих зі своєї численної еліти. Та ніхто його за це не засуджував — усі знали, що там, нагорі сильніше віє вітер, кожен подих якого вловлює славетний проводир Хірт. Задля справедливості варто зазначити, що Хірт удосконалив систему визначення маршруту й робив це в залежності від напрямку й сили вітру, кольору неба і навіть базуючись на останніх власних снах. Збагнути таку складну систему було нікому не під силу, тож плем'я було щасливе, що йому трапився такий розумний проводир.

Із цим його розумом, однак, сталося щось непередбачуване — плем'я зайшло не туди.

Після довгого шляху, коли воно нарешті досягло західного болота, місцини було не впізнати — так там усе змінилося. Або це було інше болото, якщо припустити, що Хірт помилився. Хоча спершу про таке навіть подумати ніхто не міг — їхній проводир не помилявся ніколи. Тим не менш, тепла цвіла вода у болоті була непридатною для пиття — кількоро смаглявих дітей, які пожадливо напилися з дороги, тут-таки й померли. А головне — тут була тьма-тьменна огидних водяних пацюків, вужів і страшних кровожерних почвар, подібних до крокодилів. Першої ж ночі під час ночівлі над берегом вони схопили і зжерли шістьох чоловік із числа ізгоїв, котрі спали на самому краю. Вранці ті підняли бунт із криками: куди нас завели? Дивно, але їх підтримали й інші роди. Мудрого, розтовстілого на ношах Хірта, зв'язавши, кинули в болото, де його відразу ж роздерла хижа зграя хвостатих рептилій. Тут-таки плем'я обрало нового керівника, і ним став може й не найрозумніший (навіть трохи дурнуватий), проте найдужчий чолов'яга на прізвисько Слон. Слон одразу ж оголосив, що, оскільки шляху вперед немає, потрібно повертатися назад. Ідея, заповідана предками, правильна, от тільки у племені забракло волі її здійснити, бо його проводирі виявлялися суцільно дурнями, мерзотниками і зрадниками. Від сьогоднішнього дня все буде інакше, і плем'я нарешті досягне своєї мети. Дружні крики підтримки збадьорили проводиря Слона, і він почав лаштувати людей у похід. Слоновий рід поставили на чолі колони, а попередній авангард, який складався з роду Хірта, запхали у самий

хвіст. Тоді ж посмертно реабілітували старого сліпого проводиря, хоча його рід залишився на своєму попередньому місці, недалеко від хвоста. Плем'я знову розтяглося довгою нерівною чередою — з дітьми і старими, мулами, козами і псами. Начальницькі ноші всі потопили у болоті, вирішили дотримуватися принципу братерства та рівності — усім без винятку йти пішки. Слон ішов попереду і визначав напрямок, який вбачав за місцем сонця на небосхилі. Де воно було, туди й треба було прямувати. Слон сказав, що сонце не обдурить. Це було просто і зрозуміло, кожен міг у будь-який час проконтролювати напрямок руху. Всі дуже сподівалися на успіх.

Вони довго та вперто йшли уперед, і за певний час натрапили на вже знайоме кам'янисте плато з колючим кущовинням, кактусами й жорствою під ногами. Втім, це місце упізнали не всі, а лише найстарші. Бо ті, котрі народилися пізніше, тут не були й нічого не пізнавали. Вони тільки раділи новим враженням. Старші ж лише хитали головами й мовчали. Висловлювати свої міркування вони вже давно відучилися.

Потім почалися піски, а за ними бархани. Йти робилося все важче. Спека ставала просто нестерпною, але всі мовчали. Вони знали одне: треба йти.

Потім спеку поступово змінила холоднеча, а за нею почався вже й мороз. Змучені люди все частіше згадували, як тепло було біля рідного багнистого болота. Хоча б і з крокодилами. Крокодили ж усіх навряд чи поїдять...

І тоді якогось ранку, коли замерзло кілька немовлят, натовп розлючених жінок убив проводиря Слона. Замість нього обрали голосисту жінку на ім'я Ах. Вона й повела плем'я — звичайно ж, назад. Через ті самі бархани, піски, кам'янисте плато. До болота, крокодилів і щурів, яких стало ще більше. Нове покоління вкотре переконалося, що там жити неможливо, треба кудись іти. За проводиря обрали молодого хлопця, який мало що знав і ще менше пам'ятав. Він і повів плем'я

попереднім маршрутом, через плато і пустелю — до холоднечі. Все повторювалось, як і раніше. Змінювалися тільки проводирі.

З того часу плем'я так і ходить — із кінця в кінець. Піти іншим шляхом воно не може, бо не знає куди. А цей вже закріпився у генетичній пам'яті поколінь. Досвід невдач і страждань не означає нічого, бо кожне покоління все починає спочатку.